

Damir Krajnik

UDK: 711(497.526)
Prethodno priopćenje
Rukopis prihvaćen za tisak: 03. 03. 2015.

BJELOVARSKI RING U KONTEKSTU EUROPSKE GRADOGRADNJE

Sažetak

Iako su utvrđenja grada Bjelovara bila simboličkog karaktera te su primarno predstavljala naznaku granice urbane cjeline, a manje stvarni obrambeni sustav, način njihove preobrazbe bitno je odredio morfologiju urbane strukture. Rušenje i preobrazba utvrđenja provedena je u razmjerno kratkom razdoblju na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, pri čemu je po uzoru na vrsne europske primjere oblikovan reprezentativni urbani potez s obilaznom ulicom oko nekadašnje gradske jezgre te koncentracijom javnih gradskih prostora i izgradnje građevina javne namjene. Analizom urbanističkih obilježja prema modelu određenom doktorskom disertacijom autora utvrđeno je da se Bjelovar svrstava u gradove koji pripadaju *integralnom tipu 1-B* koji karakterizira prevladavajuća *mješovita* struktura izgradnje u kombinaciji s (pretežito) javnom namjenom u insulama, uz postojanje obilazne ulice kao dijela prometnoga sustava na prostoru nekadašnjih utvrđenja, zahvaljujući kojoj je moguće urbanističko očitavanje prostora na njihovu mjestu u današnjoj urbanoj matrici.

Usporedba s hrvatskim i europskim primjerima gradova (poput Varaždina, Beča, Rige, Wrocława i Würzburga), koji prema urbanističkim obilježjima prostora na mjestu bastionskih utvrđenja pripadaju istom *integralnom tipu*, jasno ukazuje na vrijednost prostora koji se s pravom naziva bjelovarskim *ringom* i na zajedničke urbanističke principe oblikovanja gradova u Hrvatskoj i u Europi 19. stoljeća, te može poslužiti kao element za određivanje planerskih postavki budućih urbanističkih intervencija na predmetnom prostoru.

Ključne riječi: Bjelovar; bastionska utvrđenja; urbana preobrazba; urbanistička obilježja; planerske postavke.

Uvod

Rad je nastao na temelju autorove doktorske disertacije pod naslovom *Urbanistička preobrazba bastionskih utvrđenja, Modeli i urbanistička obilježja preobrazbe sedam gradova kontinentalne Hrvatske u kontekstu europske gradogradnje*, te kao dio početnih istraživanja na znanstvenom projektu *Heritage Urbanism – Urban and Spatial Planning*

Models for Revival and Enhancement of Cultural Heritage (2032), koji financira Hrvatska zaklada za znanost, provodi se na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a vodi ga prof. dr. sc. Mladen Obad Šćitaroci.

Teorijsko razmatranje

Tijekom 19. stoljeća u europskim gradovima zbivaju se velike promjene uvjetovane raznim čimbenicima, od tehnoloških i demografskih¹ do političkih i socijalnih². Programatsko širenje gradova temelji se na funkcionalnom zoniranju i specijalizaciji gradskih predjela prema namjeni, pri čemu istaknutu ulogu ima stvaranje predjela s koncentracijom građevina javne, reprezentativne i stambene namjene te javnih gradskih prostora.

U tom kontekstu, jedan od karakterističnih elemenata oblikovanja gradova bile su preobrazbe bastionskih utvrđenja oko gradskih jezgri. Tim zahvatima ostvarena su neka od najvažnijih urbanističkih rješenja toga doba. Naime, promjenom geopolitičke situacije u Europi te načina ratovanja zbog modernizacije vatrenoga oružja, čime bastionska utvrđenja³ gube uporabnu svrhu, krajem 18. i početkom 19. stoljeća javlja se potreba njihova uklanjanja i ugradnje u urbano tkivo. Razgradnjom fortifikacija otvaraju se nove prostorne mogućnosti, kako u smislu povezivanja dotad razdvojenih urbanih cjelina, tako i u smislu stvaranja novoga, vrlo vrijednog zemljišta u gradskim

¹ Novi način proizvodnje i organizacije rada dovodi do demografske eksplozije u gradovima, nastaju milijunske urbane aglomeracije u kojima se također snažno razvija cestovni i željeznički promet te se uspostavljaju sustavi javnog gradskog prijevoza. U naraslim gradovima državne uprave provode temeljite izmjene u namjeni zemljišta, a prema urbanističkim planovima zoniranje. Istaknute namjene postaju industrija, promet, javni servisi i komunalna infrastruktura, a tehnički aspekt planiranja postaje jednako važan kao i estetski [Krajnik, 2011.].

² Na preobrazbu gradova u 19. stoljeću snažno utječu i politički razlozi: od reprezentativnih do vojnih, od iskazivanja moći i veličanja nacije do onemogućavanja uličnih barikada i socijalnih nemira, a tome treba pribrojiti i afirmaciju humanističkih načela koju nosi ojačalo građanstvo. Jedan od glavnih ciljeva preobrazbe također je poboljšanje loših higijenskih uvjeta života u gradovima [Bojanić Obad Šćitaroci, Obad Šćitaroci, 2004.].

³ Bastionska su utvrđenja tijekom četiri stoljeća izgradnje snažno obilježila morfologiju renesansnih i baroknih gradova. Prve fortifikacije ovoga tipa izvedene su u Italiji potkraj 15. stoljeća (Firenzuola, 1495.), da bi se u 16. stoljeću bastionsko utvrđivanje proširilo Italijom, a posredovanjem talijanskih graditelja i cijelom Europom, te se može reći da u 16. stoljeću vlada talijanska fortifikacijska škola čija utvrđenja obilježavaju kamen i opeka kao materijali za oblaganje tvrdavnih elemenata, visoki bedemi i duboki opkopi te uvučene flanke bastiona. U 17. stoljeću vodeću ulogu preuzima nizozemska škola utvrđivanja koju obilježavaju utvrde građene od zemlje, niskih bedema i plitkih opkopa najčešće ispunjenih vodom te bastioni s ravnim flankama, dok je najveći dio 18. stoljeća obilježila dominacija francuskih vojnih teoretičara i inženjera, poglavito Sébastiena le Prestre de Vaubana. Francuska škola sinteza je svih dotadašnjih spoznaja vojne arhitekture i strategije, a obilježava je snažna teoretska podloga i izrazita inženjerska preciznost u projektiranju redovito vrlo složenih sustava utvrđenja, kojih je u tom razdoblju razmjerno velik broj i izveden, najčešće kao modernizacija postojećih utvrda (Neuf-Brisach, Strassbourg, Calais, Hesdin, Lille, Mont Louis i dr.) prema Vaubanovim principima [Krajnik, 2011.].

središtima. Tijekom 19. stoljeća izrađuje se velik broj urbanističkih planova preobrazbe prostora na mjestu bastionskih utvrđenja s četiri osnovna zajednička cilja:

1. Povezivanje nekada razdvojenih urbanih cjelina gradske jezgre i predgrađa, s obzirom na to da su utvrđenja bila granica u fizičkom smislu (vezano s tim i u vizualnom te prometnom smislu), a često i u sociološkom (aristokracija i dvor u gradskoj jezgri, građanstvo u predgrađu);
2. Oblikovanje kvalitetnih javnih gradskih prostora, vezano uz potrebu formalnog iskazivanja moći apsolutističke vlasti, ali isto tako i uz jačanje građanstva i njegovu težnju za stvaranjem javnih prostora otvorenih svim društvenim slojevima;
3. Izgradnja reprezentativnih stambenih zgrada te nedostajućih građevina javne namjene (muzeja, kazališta, parlamenta i dr.), odnosno njihovo izmještanje iz zgusnute izgrađene strukture gradskih središta unutar utvrđenja;
4. Stvaranje pojasa izolacije, odvajanja gradske jezgre i predgrađa u sociološkom smislu⁴.

Poznati primjeri gradova kao što su Beč, Frankfurt, Bremen ili Brno svjedoče da su prostori na mjestu nekadašnjih utvrđenja najvećim dijelom transformirani u kvalitetno oblikovana proširenja gradske jezgre u kojima prevladavaju zgrade javne namjene, reprezentativne stambene građevine i javni gradski prostori (trgovi, perivoji, avenije i bulevari). Razvidno je da su urbanim preobrazbama na prostorima gradskih fortifikacija tijekom 19. stoljeća redovito formirane nove urbane vrijednosti i novi elementi identiteta grada [Knežević, 1996., str. 313].

S obzirom na geopolitički kontekst, slični urbanistički procesi odvijaju se i u gradovima kontinentalne Hrvatske tijekom 19. stoljeća. Slabljenjem turske opasnosti i pomicanjem obrambene granice Habsburške Monarhije prema istoku⁵ bastionska utvrđenja u

⁴ U prilog takvoj tvrdnji ide činjenica da je vlast u vrijeme izrade planova urbane preobrazbe isticala (naravno, ne u javnosti) potrebu izgradnje vojarni u novooblikovanom prostoru oko gradske jezgre zbog mogućih opasnosti na koje je upozorio val revolucija u Austrijskoj Monarhiji iz 1848. godine, kao i činjenica da se široki profil glavne avenije bečkog *Ringa* može usporediti s novim avenijama i *boulevardima* probijenim u doba rekonstrukcije Pariza pod vodstvom Hausmanna i Napoleona III.; između ostalog, i zbog lakšeg kretanja vojske radi suzbijanja uličnih nereda [Krajnik, 2011.].

⁵ Sklapanjem mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine Turci se povlače iz velikog dijela kontinentalne Hrvatske (iz Slavonije, Banovine te dijela Srijema, Korduna i Like) te se u prvoj polovici 18. stoljeća utvrđuje nova granica prema Osmanlijskom Carstvu na Savi i Uni. U tom razdoblju započinje intenzivna aktivnost oko izgradnje i modernizacije bastionskih utvrđenja na novouspostavljenoj obrambenoj granici, pri čemu se izgradnja do 1730-ih godina najvećim dijelom koncentrirala na njezinu istočnom dijelu izgradnjom novih tvrđava u Slavanskom Brodu i Staroj Gradišci te modernizacijom i proširenjem postojećih utvrđenja u Osijeku, da bi se do polovice 18. stoljeća graditeljska aktivnost intenzivirala i na krajnjem zapadnom dijelu granice (na Banovini) izgradnjom novih utvrda u Hrvatskoj Kostajnici i Glini te početkom gradnje tvrđave Orlica nedaleko od Karlovca. Tvrđave izvedene u tom razdoblju, građene prema francuskim (Vaubanovim) načelima fortifikacijske arhitekture, najsnažnije su i najsloženije fortifikacijske građevine na prostoru kontinentalne Hrvatske koje (za razliku od utvrda iz 16. i 17. stoljeća) obilježava složeni sustav (najčešće zidanih) tvrđavnih elemenata. Iako su manje preinake i radovi na obnavljanju nekih utvrda (primjerice u Osijeku) potrajali sve do 20. stoljeća, izgradnja bastionskih utvrđenja na prostoru sjeverne Hrvatske zapravo prestaje polovicom 18. stoljeća [Žmegač, 2000.].

gradovima počinju gubiti uporabnu svrhu te potreba za njihovim održavanjem postupno slabi, zbog čega fortifikacije postupno počinju biti smetnja urbanom razvoju.

Istovremeno u gradovima dolazi do niza strukturnih promjena⁶, pri čemu ojačali građanski sloj, nošen humanističkim idealima, želi podići kvalitetu života u urbanim sredinama poboljšavanjem osnovnih higijenskih uvjeta i razvijanjem obrazovanja, kulture i umjetnosti. Građanstvo postaje nositeljem osnivanja javnih gradskih prostora, napose gradskih perivoja [Bojanić Obad Šćitaroci, Obad Šćitaroci, 2004., str. 77], te izgradnje zgrada javne namjene

kakvih do tada nije bilo. Kao i u Europi, tako se i u gradovima kontinentalne Hrvatske kao idealna lokacija za oblikovanje takvih predjela nameću bastionska utvrđenja – prostori bez prave funkcije u samom središtu grada. Početkom 19. stoljeća jačaju inicijative za razgradnjom utvrđenja i uklapanjem stečenih površina u urbano tkivo.

Godine 1756. odlukom Marije Terezije na mjestu postojećeg naselja Belovac (smještenog na zapadnom dijelu budućega grada)⁷ započinje izgradnja novoga središta vojne uprave (Varaždinskoga generalata) planiranog na baroknom urbanističkom konceptu ortogonalnog rastera gradske jezgre prostorno određene pojasom bastionskih utvrđenja (slika 1).

Ortogonalni prometni raster (zaokrenut za oko 30° od kardinalne osi sjever – jug) karakteriziraju dvije središnje ulice koje su završavale gradskim vratima⁸. Na križanju glavnih ulica izuzimanjem četiri središnja bloka oblikovan je glavni gradski trg (veličine oko 175 x 175 m) koji je do druge polovice 19. stoljeća imao funkciju vojnoga vježbališta (*Brigade Parade Platz*).

Slika 1. Bjelovar - detalj plana grada iz 1772. godine (izvor: Slukan Altić, 2003., str. 32)

⁶ Od gospodarskih djelatnosti i organizacije prometne infrastrukture do snažnog demografskog rasta.

⁷ Lokalitet Bjelovara prvi se put spominje u Župi Rovišće 1420. godine, nakon čega nema nikakvih podataka sve do 1666. godine, kada se navodi kao utvrđeni čardak u doba ratova s Turcima, dok na karti varaždinskog isusovca Stjepana Glavača iz 1673. godine mjesto označeno kao Belovac predstavlja naselje na mjestu današnjega grada [Blažeković, 1985.].

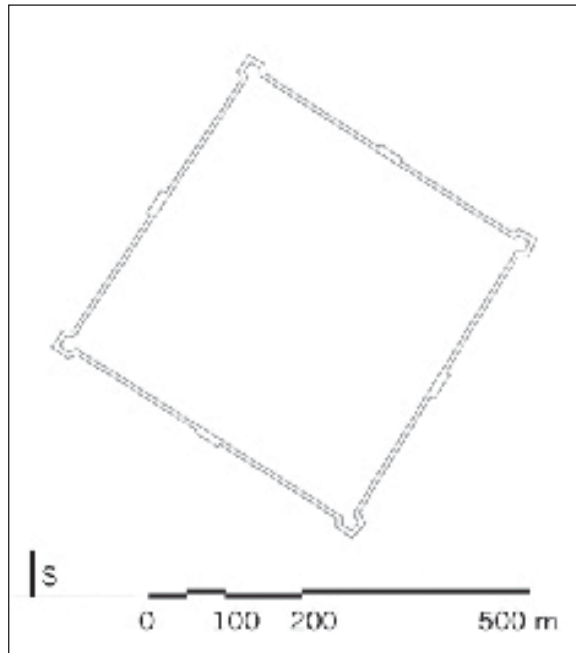
⁸ Dvije središnje ulice gradske jezgre nastavljale su se cestama prema Križevcima i Koprivnici na sjeverozapadu, Ivaniću i Zagrebu prema jugozapadu, Đurđevcu i Slavoniji prema jugoistoku te prema susjednom selu Kapela prema sjeveroistoku.

Ulični raster oblikovao je izgradnju blokova (6 x 6 polja), pri čemu su uglovni blokovi kvadratični (dimenzija oko 85 x 85 m), dok su blokovi uz dvije središnje ulice pravokutni, dimenzija oko 85 x 65 m. S unutrašnje strane bedema bio je slobodan prolaz (izgradnja nije bila prislonjena na utvrđenja). U početku su u gradskoj jezgri građene samo vojne građevine (najvećim dijelom oko središnjeg trga), no već krajem 18. stoljeća u blokovima koji nisu pripadali vojsci započinje izgradnja civilnih, uglavnom prizemnih kuća.

Bastionska su utvrđenja imala simboličan karakter, više kao naznaka granice gradske jezgre nego kao stvarni obrambeni sustav. Utvrda je bila kvadratnog oblika s četiri zemljana bedema, proširenjima kod gradskih vrata na polovici svakog bedema te s četiri mala uglovna bastiona. Utvrđenja površine 3 ha zatvarala su naselje veličine 34 ha (590 ´ 580 m), a oko njih nije bilo tvrđavnog opkopa s vodom (slika 2).

Iako su utvrđenja bila vrlo kratka vijeka⁹, što ne čudi ako se imaju na umu njihova građevna obilježja, doba nastanka¹⁰ i činjenica da nisu bila građena trajnim materijalom, njihovo preoblikovanje bilo je važno za urbanistički razvoj Bjelovara zbog dosljednosti modela preobrazbe i utjecaja na morfologiju urbane strukture.

Razgradnja utvrđenja provedena je na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće (do 1820. godine), u kratkom razdoblju, te je zahvatila utvrđenja u cijelosti. Iz kratkog vremena razgradnje utvrđenja te izgradnje nove urbane strukture na njihovu mjestu može se zaključiti da je preobrazba bila planirana. Potvrda je toj tvrđnji jedinstvena struk-

Slika 2. Bjelovar - shematski prikaz utvrđenja prema prikazima iz 18. stoljeća (crtež: Damir Krajnik)

⁹ Na katastarskoj karti grada iz 1828. godine utvrđenja više nisu prikazana, što jasno govori da je njihova razgradnja i preobrazba provedena u razdoblju kraćem od pola stoljeća. U tom su vremenu oblikovane ulice na trasi nekadašnjih bedema (današnja Ulica Matice hrvatske, Ulica dr. Ante Starčevića, Šetalište dr. Ivše Lebovića te ulica uz istočni rub Trga Stjepana Radića) kao i blokovska struktura predgrađa koja se najvećim dijelom u istom obliku očuvala do danas.

¹⁰ Bastionska utvrđenja oko europskih i hrvatskih gradova prestaju se graditi krajem 18. stoljeća.

tura uličnih poteza oblikovanih na pravcima nekadašnjih zidina i prostor ispred nekadašnjeg sjeverozapadnog, odnosno sjeveroistočnog bedema koji je planiran i s vremenom oblikovan kao javni. To se može pratiti na kartografskoj dokumentaciji od prve polovice 19. stoljeća do danas (slika 3, 4).

U sklopu preobrazbe ostvareno je prometno povezivanje nekadašnje gradske jezgre s predgrađima na pravcima nekadašnjih cesta do gradskih vrata, te na produženjima trasa ulica unutar gradske jezgre do obilazne ulice na mjestu fortifikacija. Na jugoistočnom i jugozapadnom, a posebice na sjeveroistočnom, dijelu nekadašnjeg predgrađa produženja ulica iz gradske jezgre uvjetovala su pravilnu blokovsku strukturu.

Povezivanje nekad razdvojenih urbanih cjelina ostvareno je i oblikovanjem trga na sjeverozapadnom dijelu utvrđenja, gdje u prvoj polovici 19. stoljeća nastaje *Sajmište*.¹¹

Na potezu nekadašnjeg sjeveroistočnog bedema u prvoj polovici 19. stoljeća uređena je ulica¹², a uz njezin sjeverni rub izdužena perivojna površina na kojoj uskoro počinje izgradnja građevina javne i društvene namjene izgradnjom *Casina* 1832. godine. Karakter predjela sa zgradama javne i društvene namjene zadržao se do početka 21. stoljeća, ali je izgradnjom tržnice zapadno od današnje Franjevačke ulice u 20. stoljeću taj dio poteza izgubio perivojni karakter (slika 5).

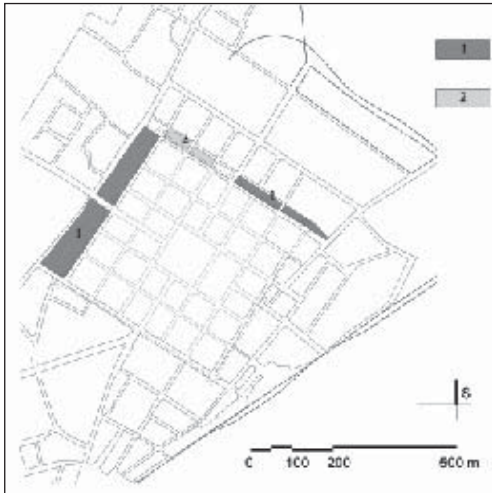
Slika 3. Bjelovar - katastarska karta iz 1867. godine (izvor: Hrvatski državni arhiv)

Slika 4. Bjelovar na Osnovnoj državnoj karti (ODK) iz 1984. godine (izvor: Geodetski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

¹¹ Sajmište na tom dijelu nekadašnje utvrde postoji do prve polovice 20. stoljeća, kada je preuređeno u perivojnu površinu (današnji Trg Stjepana Radića).

¹² Današnje Šetalište dr. Ivše Lebovića.

Slika 5. Bjelovar - povezivanje gradske jezgre s predgrađem perivojima: 1 - perivoj do prve polovice 20. stoljeća; 2 - perivoj početkom 21. stoljeća (crtež: Damir Krajnik)

Slika 6. Bjelovar – satelitska snimka početkom 21. stoljeća [izvor: Google Earth]

Fizički ostatci bjelovarskih utvrđenja nisu sačuvani - što zbog njihovih simboličkih obilježja¹³ i ne čudi. Međutim, ulice trasirane na pravicima nekadašnjih bedema omogućuju jasno čitanje nekadašnjeg fortifikacijskog pojasa oko gradske jezgre unutar današnje urbane strukture. Njezina granica prema predgrađu razaznaje se posebice na južnom i sjeveroistočnom dijelu, gdje se na potezu nekadašnjih bedema nalaze široke ulice s drvoredima. Na sjeverozapadnom dijelu se razabire u proširenju ulice potezom perivoja na mjestu nekadašnjeg *Sajmišta*, dok je na sjeveroistočnom dijelu formirana linearna perivojna površina (Šetalište dr. Ivše Lebovića).

Upravo se zato i u tlocrtnoj slici Bjelovara početkom 21. stoljeća jasno mogu odčitati elementi povijesne morfologije – gradska jezgra kvadratnog tlocrta omeđena pojansom utvrđenja koja su je fizički odvajala od predgrađa (slika 6).

Empirijski dio istraživanja s interpretacijom rezultata

U autorovoj doktorskoj disertaciji provedeno je istraživanje urbanih predjela na mjestu bastionskih utvrđenja u hrvatskim i europskim gradovima početkom 21. stoljeća. Cilj istraživanja bio je da se na znanstveno utemeljeni način utvrde urbanistička obilježja i moguće tipologije tako nastalih središnjih gradskih prostora u kojima

¹³ Neki autori sumnjaju i u samo postojanje utvrđenja [Slukan Altić, 2003., str. 33].

je stvoren novi identitet i nova urbana vrijednost¹⁴. Uočena urbanistička obilježja, tipologije i drugi rezultati istraživanja trebali bi poslužiti kao jedan od kriterija za eventualna buduća urbanističko-arhitektonska rješenja na predmetnim prostorima u hrvatskim gradovima.

Istraživanje je provedeno izradom analitičkog modela pomoću kojeg je za svaki od primjera dobiven istovjetni tip osnovnih podataka. Pojednostavnjenjem prikaza grada na (za analizu) bitne urbanističke elemente omogućeno je određivanje urbanističkih obilježja (u smislu organizacije prometnog sustava te namjene i strukture prostora) te njihova matematička i statistička sumjerljivost. Model se temelji na određivanju sedam grupa podataka:

1. prevladavajuća struktura izgradnje u insulama¹⁵;
2. prevladavajući način korištenja insula¹⁶;
3. struktura izgradnje te način korištenja u insulama u kojima se nalazi najveći broj zgrada javne namjene;
4. struktura izgradnje te način korištenja insula u kojima se nalazi najveći broj javnih gradskih prostora;
5. struktura izgradnje te način korištenja insula u kojima se nalazi najveći broj skupina javnih građevina (zgrada javne namjene i javnih gradskih prostora);
6. struktura izgradnje te način korištenja insula koje oblikuju najveći broj poteza (neprekinutih nizova) skupina¹⁷ javnih građevina;
7. prometna shema prostora na mjestu utvrđenja (koji su za svaki od odabranih gradova prikazani grafički te potom detaljno analizirani).

Jedan od analiziranih gradova¹⁸ bio je i Bjelovar, za koji je utvrđeno da prostor na mjestu bastionskih utvrđenja početkom 21. stoljeća ima sljedeća urbanistička obilježja (slika 7):

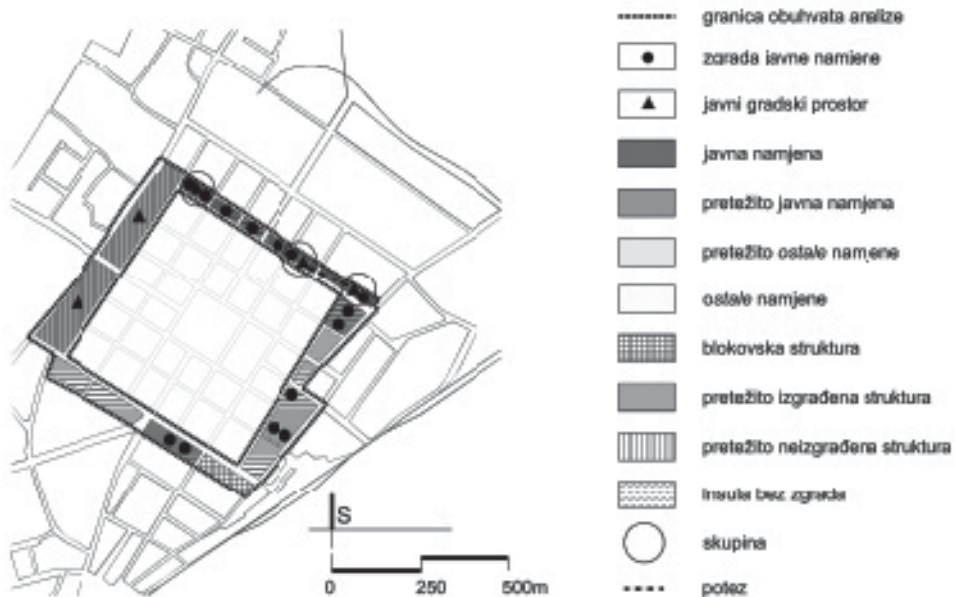
¹⁴ Namjera je bila pokazati na koji je način dio urbanog tkiva, koji bi prema Lynchovoj podjeli predstavljao rub dviju gradskih cjelina, integriran u urbano tkivo, odnosno na koji je način postao integralno gradsko područje (više ili manje) homogenog karaktera [Lynch, 1974.]

¹⁵ Prevladavajuću strukturu izgradnje određuje struktura koja zauzima više od 50% površine insule.

¹⁶ Prevladavajući način korištenja određuje namjena koja zauzima više od 50% površine insule.

¹⁷ U slučaju da na analiziranom prostoru postoji samo jedan potez koji čine dvije insule, tada se za kriterij određivanja prevladavajuće strukture izgradnje, odnosno prevladavajućeg načina korištenja u insulama koje oblikuju potez, uzima površina pojedinih insula.

¹⁸ Za analizu je odabrano 15 europskih gradova i 7 gradova kontinentalne Hrvatske prema četiri osnovna kriterija: 1. postojanje utvrđenja bastionskog tipa; 2. postojanje (vojno)-civilnoga grada u gradskoj jezgri i u predgrađu u doba postojanja bastionskih utvrđenja; 3. poštivanje geometrije prostora na mjestu utvrđenja, odnosno čitljivost prostora na njihovu mjestu u tlorisnoj slici grada 21. stoljeća; 4. dostupnost tri nužna kartografska prikaza za analizu: a) povijesna karta grada s bastionskim utvrđenjima; b) ortofoto ili satelitska snimka, c) turistička karta u mjerilu 1: 10.000 i 1: 15.000 na kojoj su grafički razlikovane namjene pojedinih prostora unutar gradskoga tkiva

Slika 7. Model za analizu urbanističkih obilježja prostora na mjestu bastionskih utvrđenja u Bjelovaru početkom 21. stoljeća (crtež: Damir Krajnik)

1. Prevladavaju pretežito izgrađene insule sa slobodnostojećim zgradama te insule s blokovskom strukturom izgradnje, dok je pojedinačno najveći broj pretežito neizgrađenih insula sa slobodnostojećim zgradama;
2. Prevladavaju insule mješovite, pretežito javne namjene te insule javne namjene, dok je pojedinačno najveći broj insula mješovite, pretežito javne namjene;
3. Najveći broj zgrada javne namjene smješten je u pretežito izgrađenim insulama sa slobodnostojećim zgradama te insulama javne namjene;
4. Najveći broj javnih gradskih prostora nalazi se u pretežito neizgrađenim insulama sa slobodnostojećim zgradama te u insulama javne namjene;
5. Najveći broj *skupina* javnih građevina nalazi se u pretežito neizgrađenim insulama sa slobodnostojećim zgradama te u insulama javne namjene;
6. Najveći broj *poteza* oblikuju pretežito neizgrađene insule sa slobodnostojećim zgradama te insule javne namjene;
7. Prometni sustav određuju radijalne ulice i unutarnja obilazna ulica.

Na temelju rezultata analize urbanističkih obilježja za svaki od hrvatskih i europskih gradova izrađene su *integralne tablice* u kojima su gradovi smješteni u grupe prema pojedinim urbanističkim obilježjima. Analiza tablica ukazala je na postojanje određenih karakterističnih tipova prostora na mjestu bastionskih utvrđenja

prema prevladavajućoj *strukturi izgradnje* te prema prevladavajućem *načinu korištenja* (namjeni) insula na analiziranom prostoru.

Preklapanjem podataka dobivenih iz tipova *načina korištenja* i tipova *strukture izgradnje* u insulama na prostoru bastionskih utvrđenja određeni su *integralni tipovi* koji (uz prometnu shemu) određuju cjelovita urbanistička obilježja istraživanoga prostora početkom 21. stoljeća.

Za prostor na mjestu bastionskih utvrđenja u Bjelovaru utvrđeno je da pripada *integralnom tipu 1-B* koji podrazumijeva *mješovitu* strukturu izgradnje u kombinaciji s (pretežito) javnom namjenom u insulama, uz postojanje obilazne ulice zahvaljujući kojoj je moguće urbanističko odčitavanje prostora na mjestu utvrđenja u današnjoj urbanoj matrici.

Zaključak i preporuke

Usporedba Bjelovara s drugim analiziranim gradovima koji pripadaju istom *integralnom tipu* (Beč, Riga, Varaždin, Wrocław, Würzburg) pokazuje da, iako su utvrđenja u Bjelovaru bila simboličkog karaktera i vrlo skromnih dimenzija, na njihovu je mjestu oblikovan prostor koji se s pravom naziva *bjelovarskim ringom*. To jasno ukazuje na utjecaje i zajedničke urbanističke principe oblikovanja gradova u kontinentalnoj Hrvatskoj i u Europi 19. stoljeća. Vrijednost ostvarenog tim je veća ako se uzme u obzir da je urbanistički koncept oblikovanja prostora na potezu nekadašnjih utvrđenja u Bjelovaru postavljen već početkom 19. stoljeća, dok je primjerice oblikovanje bečkog *Ringa* kao paradigmatškog primjera preobrazbe utvrđenja provedeno u drugoj polovici 19. stoljeća [Mollik, Reining, Wurzer, 1980.].

Činjenica da je u Bjelovaru nastao prostor takvih urbanističkih obilježja govori o potrebi čuvanja kvalitetnih urbanističkih elemenata poput perivojnog prostora sjeveroistočno i sjeverozapadno od gradske jezgre – istočnog dijela današnjeg Šetališta dr. Ivše lebovića te perivojnih trgova nastalih na mjestu nekadašnjeg *Sajmišta* (Trg hrvatskih branitelja i Trg Stjepana Radića). Bitan urbanistički element predstavlja i istočni dio Ulice Matice hrvatske koja svojim poprečnim profilom i perivojnim uređenjem jasno ukazuje na uzore oblikovanja obilaznih ulica na mjestu utvrđenja u europskim gradovima 19. stoljeća¹⁹.

Istovremeno, (pre)poznavanje urbanističkog koncepta transformacije utvrđenja i vrijednosti kojima je rezultirala može poslužiti kao element za određivanje planerskih postavki budućih urbanističkih intervencija na predmetnom prostoru. Bilo da se radi o urbanističkom dovršavanju ili urbanoj preobrazbi, budućí razvoj prostora treba poštovati specifičnosti mjesta te pronaći rješenja u smislu kreativne interpre-

¹⁹ Primjerice na *Ringstrasse* u Beču (u mjerilu i oblikovanju primjerenom lokalnim uvjetima i mogućnostima).

tacije povijesnih uzoraka. Na taj je način moguće uspostaviti uravnoteženi odnos između izvornih oblika graditeljskog kulturnog naslijeđa i suvremenih graditeljskih pojava, što može osigurati očuvanje vrijednosti autentičnosti i integriteta naslijeđa.

U tom kontekstu moguće je definirati kriterije i smjernice za preobrazbu prostora na mjestu današnje tržnice na Šetalištu dr. Ivše Lebovića (prostor zapadno od Franjevačke ulice), prostora na mjestu nekadašnjeg sjevernog bastiona (supstandardna stambena izgradnja između Ulice Nikole Jurišića i Ulice Mirka Bogovića) te na istočnoj strani Ulice dr. Ante Starčevića. Isto tako, moguće je sugerirati i preobrazbu zapadnog dijela Ulice Matice hrvatske (u smislu širine i elemenata poprečnog profila, namjene i strukture rubne izgradnje) te premještanje benzinske postaje i parkirališta s Trga hrvatskih branitelja.

Literatura

- [1] Blažeković, Stjepan (1985.), *Bjelovar*. Bjelovar: SIZ kulture.
- [2] Bojanić Obad Šćitaroci, Bojana; Obad Šćitaroci, Mladen (2004.), *Gradski perivoji Hrvatske u 19. stoljeću*. Zagreb: Šćitaroci, Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet.
- [3] Knežević, Snješka (1996.), *Zagrebačka zelena potkova*. Zagreb: Školska knjiga.
- [4] Krajnik, Damir (2007.), *Urbanistička preobrazba bastionskih utvrđenja – Modeli i urbanistička obilježja preobrazbe sedam gradova kontinentalne Hrvatske u kontekstu europske gradogradnje* (doktorska disertacija). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet.
- [5] Krajnik, Damir (2011.), *Preobrazba bastionskih utvrđenja u europskim i hrvatskim gradovima*. Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- [6] Lynch, Kevin (1974.), *Slika jednog grada*. Beograd: Građevinska knjiga.
- [7] Mollik, Kurt, Reining, Hermann, Wurzer, Rudolf (1980.), *Planung und Verwicklung der Wiener Ringstrassenzone*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- [8] Slukan Altić, Mirela (2003.), *Povijesni atlas gradova*. Bjelovar. Zagreb: Državni arhiv Bjelovar, Hrvatski državni arhiv.
- [9] Žmegač, A. (2000.), *Bastioni kontinentalne Hrvatske*. Golden marketing, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb.

The Bjelovar Ring in the Context of European Town Planning

Summary

Though the bastions of the city of Bjelovar were of symbolic character, and thus primarily presented more an indication of an urban entity borderline and less a real defence system, the manner in which they were transformed essentially defined the urban structure morphology. Levelling and transformation of the forts was realised within a fairly brief period at the turn of the 18th to the 19th century, whereby – following the best European examples – a representative urban stretch with a round street circling the former town centre, concentrated public town spaces and buildings of public use was formed. By analysing features of town planning according to the model defined in the author's doctoral dissertation, it was established that Bjelovar belonged to the group of towns of *integral type 1-B*, characterised by a prevailingly *mixed* structure combined with buildings of (mostly) public use in the *insulae*, with a round street as a part of the traffic system in the area of the former forts, thanks to which the town-planning interpretation of space in the place they presently take in the urban matrix was enabled.

The comparison with examples of Croatian and European cities (Varaždin, Vienna, Riga, Wrocław and Würzburg), which belong to the same *integral type* according to town-planning features of space on the locations of bastion fortresses, has clearly indicated to the significance of the location rightfully referred to as the Bjelovar *ring*, and to the common town-planning principles of shaping cities in Croatia and Europe in the 19th century. It may therefore serve as an element in defining planning postulates of future town-planning interventions in the subject area.

Keywords: Bjelovar; bastion fortresses; urban transformation; town-planning features; planning postulates.

Dr. sc. Damir Krajnik , izv. prof.
Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Kačićeva 26, HR - 10000 Zagreb
dkrajnik@arhitekt.hr